

ESKİ SOVYETLER BİRLİĞİNDEKİ TÜRK CUMHURİYETLERİNDE MİLLİ KİMLİĞİN KORUNMASINDA DİNİN ROLÜ

Hüsnü Ezber BODUR *

Modern dünyanın çok şiddetli meydan okuması ve sosyo-kültürel değişim panoraması içinde, dinin sosyal ve kültürel hayatla ilişkisi daha anlamlı gelmeye başladı. Bu yüzden de modern toplumlarda sosyal farklılaşmanın artması, kitle iletişim vasıtalarının gelişmesi, hızlı şehirleşme, sosyal mobilite gibi yapısal unsurlarda meydana gelen köklü değişimler bireylerin daha açık bir kimliğe ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. Milliyetçiliği modernleşmenin bir ürünü olarak gören Ernest Gellner'in "Milletler ve Milliyetçilik" isimli kitabındaki tahliller bu noktada dikkate değer. Gellner'e göre modern toplumlarda yapısal kimlik temeli yerine kültürel değerlere dayalı kimliğin ağırlık kazanması, kültürel gelişimin en önemli kaynağını oluşturan dinin toplumsal hayattaki önemini giderek artırmıştır¹. Modern hayatın daha derindeki yönleri ile ilgili şuurculuk hali, yani kültürel miras, gelenek ve köklere dönüş, cemiyetlerin kimliklerini dini; kültürel kaynaklara başvurarak tanımlama ihtimalini artırmış, dini sembollerin üretilmesini teşvik etmiştir.

Konuya eski Sovyet Müslümanları bakımından yaklaşacak olursak İslamiyetin, Sosyalistik modernizasyon tecrübesine ve Sekülerizasyon süreçlerine rağmen kültürel dokunun en önemli determinantlarından biri olduğunu görürüz. Sosyalizmin çökmesi, global trendlerin ağırlığı, dolayısıyla serbest piyasa ekonomisinin benimsenmeye başlaması ve bu çerçeve içerisinde demokratikleşme, kimlik sorununu dini-millî bağları içerisinde gündeme getirmiştir. Şüphesiz dinin sosyal ve etnik kimliklerin oluşumu ve devamlılığındaki çoklu rolü eski Sosyalist Ülkeler için de geçerlidir.

Böyle bir kültürel ve sosyo-ekonomik değişim süreci içinde belirsizliğin ve köksüzlüğün şiddetine mukavemet edebilmek için bir yandan dini değerler, diğer yandan da millî değerler, daha güçlü bir kimliğin inşasında önemli kaynaklar haline gelmektedir.

*) Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi

1) Özdalga, F., Türkiye'de İslami Uyanış ve Radikalleşme Üzerine, İslami Araştırmalar, 4, Ocak 1990, s 58

Marksist-Leninist ideolojinin eski Sovyetler Birliğinde tamamen din dışı bir sosyal güç olarak algılanması, ekonomik ve siyasal kurumların rasyonalizasyon süreci içinde dinî kültürden bağımsızlaşması yani dinin toplumsal hayattaki öneminin giderek kaybolması beklentisi, dinin sosyal rolünün olmadığı bir toplum inşasını öngören çeşitli sekülerizasyon teorileri² ya da endüstrileşme süreçlerine referansta bulunan açıklamaları geçersiz kılmıştır. Bu çerçeve içerisinde eski Sovyet yönetiminin Türk Cumhuriyetlerindeki politikası, Müslüman nüfusun kendileri için bir kimlik formu oluşturmasına katkıda bulunacak her türlü geleneksel araç ve kurumların yok edilmesine yönelik olduğu şeklinde hülasa edilebilir. Bunun için de idare, dinî ve millî şuurun ortadan kaldırılmasında her türlü vasıttan yararlanmıştır. Ancak bu hegemonik Rus kültürel kalıplarının benimsetilmesi ve kullanılması yönündeki baskılar Müslüman Türk nüfus arasında pek etkili olamamıştır. Yani tüm politik tedbirlere rağmen eski Sovyet Müslümanları kendilerini "Müslüman" olarak kimikleştirmişlerdir. Din, sosyal ve siyasal alandan sökülmeğe çalışılmış, belki bunda kısmen başarı da sağlanmış ancak vicdanlardan silinememiştir.

İstatistiki olarak 1960' ların sonlarından itibaren görülmeğe başlanan dinî canlanış çerçevesinde, İslami prensiplerin modernizasyon ve sekülerizasyon tecrübesinden çok daha sağlam ve müreffeh bir hayat biçimi temin edeceğine inananların sayısı hem artmış, hem de bunlar sosyal hayatta etkili olmaya başlamıştır. Haddi zatında 1970' li yıllardan beri dinî ve millî kimliğin siyasal kullanımına doğru global bir trendden de söz etmek mümkün hale gelmiştir.

Din ve kimlik arasındaki ilişki neredeyse bir totolojidir, dolayısıyla aksiyomatiktir. Neo-Durkheimci kanada mensup neo-muhafazakar Daniel Bell ile neo-Marksist Frederic Jameson toplumsal bağı restore etmek için dinî sembolizme başvurmanın gereğini vurgulamaktadır³. Ancak Durkheimci yolu takip ederek dinin sosyal bütünleştirici terimlerle algılanmasının, fonksiyonalist din kavramının, tek boyutlu bir açıklama tarzı olmasından ötürü, dinî değişim ve gelişimin kaynaklarını başlıca sosyal

2) Kokosalakis N, "Religion and the Dynamics of Social Change in Contemporary Europe", Archives de Sciences Sociales Des Religions, 81 1993, s 135.

3) Thompson, K., "Durkheim, Ideology and the Sacred", Social Compass, 40, 1993, s 451

sistemin içinde arama yönündeki geleneksel anlayışın da açıklama gücünün yetersiz olduğuna inanıyorum.

Dinin son zamanlarda -sosyo-ekonomik değişim çerçevesinde popüler seviyede dini canlanışa ilaveten- kolektif etnik dini kimlik seviyesinde de aktivite kazanması, sosyologların, değişik analitik perspektiflerden onun, çeşitli sosyal ve siyasal bağlamlarda akışkan bir kültürel kaynak olduğuna dikkatlerini çekmelerine neden olmuştur. Bu bakımdan bir yandan ekonomik güçler ve politikalar arasında, diğer yandan da milli ve etnik-dini kültür arasında geniş çapta dialektik süreç devam etmektedir⁴. Artık din sosyal sistemden bağımsızlaşarak ve benzeri görülmemiş bir transformasyon tecrübesi geçirerek çağdaş sosyo-ekonomik değişmeye çeşitli tarz ve düzeylerde cevap verir bir nitelik kazanmış ya da dinin bu önemli boyutu henüz kavranabilmiştir.

Dinin kurumsal tezahürlerine hapsedilemeyeceği dolayısıyla dinamik bir kültürel kategori olarak duyguların, değerlerin, anlamların ve sembollerin üreticisi ve kaynağı olması hususu genellikle kabul edilen bir görüştür. O halde din bağımsız değişken olarak toplumsal ilişkilerde çok önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden de onu diğer konuların fonksiyonu olarak görüp ikincil plana indirgemenin son derece yanlış olacağı açıktır. Bir Sosyolog bilimsel objektivite adına, sosyal bilimcilerin, kültür ve cemiyetin moral ve dini yönlerine daha derin bir nüfuzla elde edebilecekleri bir çok şeyden kendilerini mahrum eden bir düşünce ve pratik geliştirdiklerinden yakılarak⁵, kurumlaşmış dinin değerlerinin sosyal sisteme aşkın olduğunu ve sosyal yapıya indirgenmesinin de pek mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Artık modern sosyolojik teorinin modernleşme ile sekülerizasyon arasındaki doğrusal ilişkiyi sorgulaması, bunun yanında modernitenin kültürel uzantısı olan rasyonalizmin son zamanlarda gözlenen dini değişimi açıklamada yetersiz oluşu, dini canlanış olgusunun modernleşmenin bir sonucu olarak algılanmasına yol açmıştır. Tabii ki değerler sisteminde görülen çözümler ve dizentegrasyonun meydana getirdiği boşluk da dini canlanma sürecini hızlandırmıştır.

4) Kokosalakis, N., a.g.m., s.142.

5) Kokosalakis, N., a.g.m., s.138

Bu bilgiler ışığında Sosyalistik modernleşme olgusu⁶ eski Sovyet Müslüman topluluklarında eğitimin yaygınlaşmasına, kentleşmeye, sosyal ilerlemeye kısaca toplumsal değişmeye neden olurken, bireyleri köken arayışına itmiş ve kendi otantik kültürlerine yaklaştırmış, üstelik insanî ilişkileri ve düşünce biçimini de kısmen değiştiren bu gelişmeler dini-millî kimliklerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Eğitimin yaygınlaşması kırsal orijinli nüfusun eğitim imkanlarından daha çok yararlanmasına, böylece daha yüksek sesle konuşan entellektüel bir kadronun oluşmasına yardımcı olmuştur, denilebilir. Bu bakımdan hayatlarının her safhasında dîni değer ve pratiklerle karşı karşıya olan bu insanların düşünce dünyasında din dışı fikirlerin yaşama şansı pek mümkün olamamıştır. Bu bağlam içinde İslâmiyetin, yeni bir kültürel şahsiyet oluşturmada dominant bir unsur olarak ideolojik bir güce sahip olduğunun anlaşılmasıyla, kitlelerle diyalog kurma ihtiyacını hisseden elit zümrenin siyasal kültürün dîni bağlantılarını daha ciddi bir şekilde dikkate almalarını zorunlu hale getirmiştir.

O halde eski Sovyet yönetiminin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki sekülerizasyon politikalarının şehirleşmenin, endüstrileşmenin, daha fazla okullaşmanın vs.'nin dolaylı bir sonucu olarak de-İslamizasyona yönelik olması ve Marksist-Leninist ideolojinin etkinliğinin artması nisbetinde dîni düşüncenin toplumsal hayatta gerileyeceği iddiası, Rus etnosentrisizminin bir ürünü olduğunu göstermiştir. Belki uzunca bir dönem sekülerist ve pozitivist gelenek içinde yetiştirilen yönetici elitin güçlü bir din dışı önyargıyla hareket etmesi ve bu arada millî kültürü vurgulaması, dîni düşüncüyü özel hayata indirgemıştır ama eğitim görmüş, nitelikli nüfusun kimlik oluşturmada geleneksel sembollere başvurması ya da yeniden üretmesi de topluluğa ait olma şuurunu beslemiştir. Aslında Türk Cumhuriyetlerinde bu kültürel matriks altmışlı yıllardan itibaren hızla değişmeye başlamıştır. Genç yetişkinlerde ilk önce mental bağılıklar şeklinde isimlendirebileceğimiz bir bağılılık formunun ortaya çıkması da bu kadronun kendi geçmişine karşı ikonoklast bir tutum içine girmesini engellemiştir. Bu yüzden de geçmişine, tarihine, kültürüne, diline, dinine, örf ve adetlerine saygılı olan bir

6) Modernleşme ve kimlik arasındaki ilişki için bkz: Bilgin, N., Kimlik Sorunu, İzmir, 1994.

neslin ruslaştırılabilmesi pek mümkün olamamıştır⁷. Elbette bu entellektüel kadrolar arasında Marksist-Leninist çizgiyi benimseyip sürdürenler de olmuştur. Ancak böyle bir ideolojiyi din benzeri bir inanç olarak benimsemelerinden ziyade bürokratik bir teknik olarak kabul ettiklerini söylemek mümkündür⁸.

Bütün bu gelişmeler ışığında eski Sovyet Türkleri arasında tamamen "ateist" fikirleri benimseyenlere rastlamak çok zordur⁹. Nitekim resmi makamlarda bulunan ve ateizmi dünya felsefesi olarak kabul edenler, bazen Müslüman sözcüğünü, bir inanca bağlılıktan ziyade millî bir orijini göstermek üzere kullansalar dahi, önemli dinî bayramlara katılıp örf ve adetlere bağlı kalarak bazı dinî hakları gözetmektedirler. Kısaca bunlar etnik temelli olduğuna inanılan dinî törenlere katılmakla ve popüler dinî ifadelerle kendi millî kimliklerini vurgulamış olmaktadırlar. Dinî ve millî unsurları içeren millî kültürden söz edildiğinde hem inanlar hem de ateistler aynı şekilde buna karşı duyarlı olabilmektedirler. O halde hem dinî hem de millî ifadelerin kimliğin temel öğeleri olarak fonksiyon gördüğü Türk Cumhuriyetlerinde İslamiyet, bu insanların kültürel varlıklarının temeli olarak ahlakî değerlerinin de kaynağını oluşturmaktadır. Birbirleriyle kaynaşan bu iki unsur arasında hiç bir zaman bir ayırım da yapılmış değildir. Bir Azeri'nin İslamsız Türk olamayacağını ve Müslüman olmayan bir Türkün de aralarında yaşayan yabancı gibi olacağını belirtmesi bu fikrin canlılığını göstermesi bakımından ilginçtir. Kısaca İslamiyet, bir yandan Sovyet cemiyetinden ayrı bir topluluk yapısını şekillendirmiş diğer yandan da asimilasyonu önleyici ve millî kimliği biçimlendirici fonksiyonuyla da millî seviyede yeni bir sosyal anlam kazanmıştır.

Bağımsızlıktan Sonra İslamiyetin Görünüşü ve Millî Kimlikle Odaklaşması

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin merkezden koparak bağımsızlıklarını elde etmeleriyle beraber yeni bir boşlukla yüz yüze gelmeleri, İslamiyete, moral dinî anlamı çerçevesinde yeni bir yoğunluk kazandırmıştır. Mesela 1991'de meydana gelen ve biraz da sürpriz olan bağımsızlık sürecinin doğurduğu kaotik

7) Bennigsen, A., Islam in Soviet Union General Presentation, ODTÜ, Ankara, 1985, s 8-12.

8) Güngör, E., İslamın Bugünkü Meseleleri, İstanbul, 1981, s.188-190.

9) Bennigsen, A., Islam in Soviet Muslim Intelligentsia in Central Asia, Ideologies and Political Attitudes, ODTÜ, Ankara, 1986, s.10.

ortamda bu yeni cumhuriyetlerin yönetici kadroları bir yandan demokratik reform tecrübesine girerken bir yandan da dine karşı tutumlarında belirgin bir değişim gözlenmiştir¹⁰. Zaten eski Sovyet yönetimince dayatılan hakim kültürün Türk nüfus arasında durum ve şartlara göre aktif yada pasif direnmeyle millî ve dinî canlanışı motive ettiğini de biliyoruz. İşte bu bağlam içinde farklı renk tonu ve çizgileriyle millî ve dinî alanların birbirine karışması Milliyetçilikle İslamcılığı rakip ideolojiler olma yerine yaklaştırmış ve işbirliği sürecine sokmuştur.

Dinî inanç ve pratiklerin fert ve gruplar için kimlik kalıpları oluşturduğunu daha evvel söylemiştik. Dinî kimliğin çoğunlukla diğer kimlik formlarıyla rekabet ettiğini hatta zaman zaman da çakıştığını belirtmek gerekir. Böylece dinî aidiyetle siyasal millî bağlılık biçimleri, şiddetli çatışma potansiyeliyle beraber birbirlerine rakip kimlik unsurlardır¹¹. Bu yüzden de İslamcılık ve liberalist ya da sosyalist formlarda görülebilen milliyetçilik arasındaki tezat ve çatışma potansiyeli İslamî ihyacı grupların her fırsatta dile getirdikleri önemli noktadır.

Ancak İslamcılık ve milliyetçilik hakkındaki sloganik ifadelerin ve retoriksel seviyede İslamî ihyanın millî kimliğe şiddetle karşı olmasının ötesine geçerek İslamî canlanışın yakından incelenmesi, İslamî kimlikle millî kimliğin oluşum süreçleri arasındaki çok yakın ilişkinin varlığını gösterecektir.

Kellas, modern dünyada milliyetçiliğin doğuşu ile ilgili çağdaş teorilerde öne çıkan karakteristikleri şu şekilde belirler. Milliyetçilik olgusu, bir yandan şehirleşme biçiminde giderek artan hareketliliğin bir simgesi, bir yandan da okullaşma ve medyanın gelişmesi ve gücün mobilizasyonunun bir işaretidir. Anderson bu sosyal ve siyasal mobilitayı dinî anlamda "sosyal hac" biçiminde kimikleştirirken Gellner de milliyetçiliği, endüstrileşme süresi içinde ortaya çıkan paylaşılmış kültürel olgunun bir ürünü olarak görmektedir. O halde milliyetçilik evrensel dinamiklerle ve bu araçlarla üretilmiş ideolojik bir formdur¹².

İslamî uyanış ya da canlanma da daha önce belirttiğimiz gibi eski Sovyet yönetiminin koloniyalizm, endüstrileşme, modernizasyon ve şehirleşme politikaları çerçevesinde beslenip

10) Laçiner, S. - Arı, T., 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Cumhuriyetleri, Milliyet 4 Mayıs 1993-9 Mayıs 1993.

11) Seylan, G., Türkiye'de İslamcı Siyaset, Ankara, 1992, s.211.

12) Kellas, D., The Politics of Nationalism and Ethnicity, London, 1991, s 31-46.

gelişme göstermiştir. O halde İslamî canlanışla millî uyanış! doğuran faktörler çakışmaktadır. Konuya İslam dünyasında gözlemlediğimiz gelişmeler bakımından yaklaştığımızda, modern İslamî söylemlerin millî devletlerin oluşumundaki rolünü daha iyi anlama fırsatını elde ederiz. Nitekim Fasdan Endonezya'ya kadar İslam devletlerine göz attığımızda, İslamî değerlerle, bağlılık duygusunun, millî kimliğin mahiyeti üzerinde şekillendirici bir etkiye sahip olduğunu görürüz¹³. Söz gelimi, 1979 İran devrimi bu iki kimliğin kombinasyonuna iyi bir örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Lapidus İran Devrimini, İslamın ideolojik fikirlerle dolu şii varyantına, İrancılığa, üçüncü dünya liberal ve solcu eğilimlerin harmanlanmasına dayalı millî kimliğin İslamî görüntü altında bir ifadesi olarak görmektedir¹⁴. Öte yandan, İktbal de milliyetçiliğe karşı çok şiddetli yazılarına rağmen, modern Pakistan'ın kurucuları arasında önemli bir yere sahiptir. Her iki örnek de İslamî kimlikle millî kimliğin nasıl da birbirine yaklaştığını göstermesi bakımından enteresandır.

O halde İslamî canlılığı basitçe dinî inançlara, değerlere ve pratiklere dönmeden çok, millî kimlik imajıyla örtüşen bir dinî kimlik imajının oluşması şeklinde de değerlendirebiliriz¹⁵. Globalleşme trendinin ağırlığını hissettirmesine paralel olarak kültürel temellere ve köklere inme ihtiyacı da giderek daha belirgin hale geliyor. Robertson¹⁶ modern dünyada dinî alanla sosyal siyasi alanların birleştirilmesi yönündeki baskıların yoğunluğundan söz ederken, hayatın "daha derin" yönleri hakkındaki şuurulluğun da kaynağını açıklamaktadır. Böylece kültürel miras, gelenek vs. hakkındaki şuurulluğun artması, cemiyetlerin kendi kimliklerini tanımlamalarında dinî-kültürel kaynaklara yönelişi ve dinî sembollere başvuruyu teşvik etmektedir. Şüphesiz bu fenomen, beraberindeki gerginliklerle beraber eski Sovyet topluluklarının millî otonomilerini takip etme mücadelelerinde açıkça gözlenmiştir.

13) Abdülkader, Tayob, *Islamic Revivalism in South Africa: Identity between Internal Re-definition and nation-building*, 22. Uluslararası Din Sosyoloji Konferansı, Budapeşte, Temmuz 1993, s.1-2.

14) Lapidus, I., "Islamic, Political Movements: Patterns of Historical Change", *Islam Politics and Social Movements içinde*, California, 1988, s.14.

15) Abdülkader, T., a.g.m., s.2.

16) Kokosalakis, N., a.g.m., s.145.

İslamın teorik düzeyde milliyetçiliğe¹⁷ sosyalizmden daha uzak ve uzlaşmaz görünmesi, belki de sosyalistik tecrübe geçiren Türk Cumhuriyetlerinde İslamcılığın milliyetçiliğe yakınlaş-masında bir amil olabilir. Retoriksel seviyede millî kimliğe şiddetle karşı çıkan İslamî ihyanın reel planda milliyetçilikle yakın ilişki içine girmesi beklenebilir. Çünkü eski Sovyetler Birliği'ndeki Türk ve Müslüman toplulukların paylaşılmış dinî kültürel değerleri, giderek milli karakterin oluşmasında önemli paya sahip olmuştur. Bir yandan yeni İslamî sembollerin üretilmesi, bir yandan da eskilerin canlandırılması, iki kimliğin birbirine yakınlaşmasının da işareti sayılmalıdır. Haddi zatında Müslüman Türkler arasında ayrı bir Türkistan fikrinin ideolojisini üretecek, doktriner temellerini oluşturacak milliyetçi kadroların geliştiğini de söylemek zordur¹⁸. Daha çok bu topluluklar kendilerini Ruslardan uzak tutarak kimliklerini muhafaza etmeyi tercih etmişlerdir. Bu perspektiften baktığımızda mezkur halkın zihni dünyasında gelişme gösterememiş milliyetçilik duygusunun aslında İslamcılıktan ayrılmaz bir karektere sahip olduğunu görürüz. Nitekim Müslüman Türk toplulukları, eski Sovyet yönetiminin Ruslaştırma politikası karşısında, yabancılarla mümkün olduğu kadar karışmamaya özen göstermişlerdir. Bu yüzden Ruslar'dan "onlar" diye¹⁹ bahsederek "biz" duygusunun canlı kalmasını sağlamışlar ve ayrı bir topluluğun mensubları oldukları şuurunu zihinlerde canlı tutmuşlardır. Bu arada Müslümanları daha alt pozisyonlara iten ve her fırsatta bölgenin efendisi olduğunu vurgulayan Rusların, yapay sınırlarla bu toplulukları birbirinden ayırması ve bu cemiyetler içine değişik etnik grupları yerleştirerek çatışmalara sebebiyet vermeleri²⁰, lokal milliyetçilikleri geliştirirken İslamcı hareketlere de ivme kazandırmıştır. Bu bağlam içerisinde Rusça'nın mahalli toplulukların kendi dilleri pahasına ana dil haline getirilmesi teşebbüsleri de Türklerin dillerine sıkıca sarılmalarından dolayı pek başarılı olamamıştır. Şüphesiz tüm bu iç ve dış dinamiklerin tesiriyle mikro milliyetçilik duygularının "ait olma" şuuruyla gelişmesi, neticede makro milliyetçiliğe kapı aralayacaktır. Ancak kabilevi yapısını sürdüren bu topluluklarda bütün Müslümanların

17) Şeylan, G., a.g.m., s.209.

18) "Soviet Central Asia, the New Islamic Revolution", The Economist, September 27 th 1991.

19) Bennigsen, a.g.e., s.9.

20) Laçiner, S., a.g.m., Milliyet 9 Mayıs 1993.

birliği konusu milletleşme sürecinden çok daha zor gözükmetedir.

Elbette adalet ve eşitlik davası olan İslamın önemli sosyal organizasyon aracı olması ve Rus karşıtı fikirlerin kaynağını teşkil etmesi halkın yanında, eğitim görmüş genç neslin de ilgisini çekmektedir. Nitekim 1986 da Alma-Ata'daki milliyetçi tandanslı hareketlerin İslamî kimlikle yönetime karşı önemli bir tehdit oluşturması²¹, dinî-millî kimliğin sadece bir bağlılık vasıtası mı yoksa anti-Sovyet, anti-Rus hatta anti-Batı duyguların bir ifadesi mi sorusuna da kısmen cevap vermektedir. Bir dereceye kadar da dinî-millî karakterli bu hareketler üniversite kampüslerinde Müslüman Türk nüfusu tarafından tecrübe edilen yabancılaşma olgusuna karşı da bir tepki niteliği taşımaktadır. Aslında bu tür hareketlerin ortaya çıkması, tamamen millî ve dinî unsurla örölü yeni bir kimliğin varlık alemine çıkışının da bir habercisidir. Ayrıca bu tepkilerde ortaya çıkan bir diğer önemli sonuç da milliyetçilikle İslamcılığın birbirinden ayrılamaz olduğunu vurgulaması ve milliyetçilerin de İslamcılık davasının peşinde olduklarının ispatıdır. Millî uyanışla bağımsız devletler haline gelme fikri gelişebilir, diğer yandan yeni bir sosyal anlam kazanmış İslamî duyguyla da bölgesel bağlamda Müslüman birliği şuuru buradan da evrensel entegrasyon gerçekleşebilir. Zaten millî kimliklerin varlığı ve etkinliği İslamla uyuşmaz değildir. Bir Özbeğin, İslamın kin ve nefret dinî olmadığını bir Rusun Müslümanlığı kabul etmesi halinde kardeş olacağını ifade etmesi böyle bir anlayışın zihinlerde hâlâ canlılığını muhafaza ettiğini göstermektedir.

Bugün Orta Asya'da halkın desteğini kazanmaya çalışan tüm hareketler, başarılı olabilmesini biraz da İslamî "idiom"u kullanma yeteneklerine bađlamaktadırlar²². Zaten dinî şevk ve heyecan, milliyetçi hareketlere de nüfuz ederek tüm bölgeye yayılma istidadı göstermektedir. Yeni dönemde İslami sosyal etiğin, bu toplulukların millî ideolojisi haline gelebileceğini söyleyebiliriz.

İslamî Rönesans Partisi ve Özbek Halk Cephesi (Birlik) gibi İslamcı ve milliyetçi tandanslı partilerin faaliyetlerinin yasaklanması²³ da sosyalistik pratiklerin toplumsal hayattan uzaklaşmaya başlamasıyla kan kaybeden yönetimlerin eski

21) "Central Asia", The Economist, December 26 th 1992-January 8 th 1993

22) Laçiner, S., Arı, T., Milliyet 7-8 Mayıs 1993.

23) The Economist, January 8 th 1993.

siyasal güçlerini yeniden elde etme çabalarından başka bir şey değildir. Tabii ki dîni-millî kimlikle ortaya çıkan çeşitli baskı gruplarının yeni taleple siyasal arenada gözükmeleri, güç dengesinin merkezi otorite aleyhine bozulmakta olduğunun da bir işareti sayılmalıdır. Elbette Ruslar'da bu cumhuriyetlerdeki örtülü yönetimlerini sürdürmek için her fırsatta statükoyu muhafazaya yönelik politikalar üretmekten geri kalmayacak mahallî komünist liderlerle işbirliğini sıkılaştırarak krizden kurtulmak isteyecektir.

Böylesine baskı altında bulunan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin kendi çabalarıyla bu olumsuz durumdan kurtulabilmeleri, biraz da ateizmin eski gücünü kaybedip yerini dîni canlanışa terketmesiyle beraber ortaya çıkan eklektik, ve belirsiz dîni dünya görüşünün kendini yeniden tanımlamasına bağlıdır. Çünüğ İslamî sembollerin üretilmesi, eskilerin yeniden yorumlanması, kimlik teşkilinde çok önemli olan bir konsensusa da zemin hazırlayacaktır. Modernleşme, endüstrileşme ve demokratikleşme gibi global trendler karşısında bu ülkelerin karşı karşıya geldikleri sosyal, siyasi ve kültürel sorunların aşılabilmesi, herhalde savunma niteliğine bürünen politik İslamî söylemin açıklık sürecine girmesine ve yükselen yeni entellektüel kadronun sosyal hacı, çerçevesinde geliştirilmesine bağlıdır. Tüm toplumsal güçlerin, dîni ve millî ilgilerini yakınlaştırmaya yönelik çabaları, iki kimlik unsurunun potansiyel odaklaşma sürecinin de bir işaretidir. Kısaca, Avrasya'nın kaderini bu iki kimlik unsurunun birbiriyle ilişkisinin biçimi, yönü ve şiddeti belirleyecektir.